

ΤΟ «ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»
ΚΑΙ Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΗΣ ΛΑΪΚΙΣΤΙΚΗΣ ΔΕΞΙΑΣ¹

Το θέμα του λαϊκισμού βρέθηκε αναπάντεχα στο επίκεντρο του ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος. Η απρόσμενη επιτυχία του Jean-Marie Le Pen, που πέρασε στον δεύτερο γύρο των προεδρικών εκλογών στη Γαλλία τον Μάιο του 2002, και τα πολύ καλά αποτελέσματα της Λίστας Pim Fortuyn, που ήρθε δεύτερη στις ολλανδικές βουλευτικές εκλογές της 15ης Μαΐου –μετά τη δολοφονία του αρχηγού της– προκάλεσαν μια αναστάτωση που ανάγκασε επιτέλους τις δημοκρατίες της Δύσης να αντιμετωπίσουν σοβαρά την άνοδο του δεξιού λαϊκισμού. Τέτοια κόμματα υπήρχαν βέβαια εδώ και αρκετό καιρό, αλλά θεωρούνταν περιθωριακά και η ισχυρή τους παρουσία σε χώρες όπως η Αυστρία ερμηνευόταν βάσει εθνικών ιδιομορφιών, πράγμα που επέτρεπε σε πολλούς να τα αγνοούν σαν φαντάσματα του παρελθόντος, τα οποία σύντομα θα τα σάρωνε η πρόοδος στην κατεύθυνση του «εκσυγχρονισμού».

Οι αυξανόμενες επιτυχίες των δεξιών λαϊκιστικών κομμάτων στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες και η ενίσχυση της απήχησης τους δεν επιτρέπουν, ωστόσο, τη διατήρηση αυτής της στάσης. Έτσι, αντί να θεωρούνται εξαιρέσεις, τα κόμματα αυτά παρουσιάζονται τώρα ως η κύρια απειλή κα-

τά των δημοκρατικών μας θεσμών. Το γεγονός, όμως, ότι έχουν γίνει κύριο θέμα συζήτησης δεν σημαίνει ότι έχει σημειωθεί πρόοδος ως προς την κατανόηση της φύσης τους. Ο λόγος είναι ότι το θεωρητικό πλαίσιο που ενστερνίζεται η μεγαλύτερη μερίδα του δημοκρατικού πολιτικού στοχασμού εμποδίζει την κατανόηση της ρίζας του λαϊκισμού. Εξού και η σύγχυση στην οποία έχουν περιέλθει τώρα όλοι όσοι διακήρυξαν το τέλος του συγκρουσιακού μοντέλου πολιτικής. Έχοντας προαναγγείλει την ανατολή μιας συναινετικής πολιτικής «πέραν της αριστεράς και της δεξιάς», βρίσκονται έξαφνα αντιμέτωποι με την ανάδυση νέων πολιτικών συνόρων, που συνιστούν πραγματική απειλή για το μεταπολιτικό όραμά τους. Αντιπαραθέτοντας τον «λαό» στο «κατεστημένο», ο δεξιός λαϊκισμός όχι μόνο διαρρηγνύει το συναινετικό πλαίσιο, αλλά και φανερώνει τη ρηχότητα της δεσπόζουσας πολιτικής θεώρησης. Αν η έλξη που ασκεί η ρητορική της λαϊκιστικής δεξιάς αποτελεί, όπως θα υποστηρίξω, συνέπεια ακριβώς του σημερινού *Zeitgeist*, της ιδέας του «τέλους της πολιτικής», δεν θα πρέπει, πράγματι, να μας εκπλήσσει η αδυναμία των περισσότερων θεωρητικών να εξηγήσουν τις τρέχουσες εξελίξεις.

Η θέση που θα αναπτύξω είναι ότι ο δεξιός λαϊκισμός όχι μόνο δεν συνιστά επάνοδο αρχαϊκών και ανορθολογικών δυνάμεων, έναν αναχρονισμό στην εποχή των «μετασυμβατικών» ταυτοτήτων που πρέπει να αντιμετωπιστεί με περισσότερο εκσυγχρονισμό και πολιτικές «τρίτου δρόμου», αλλά αποτελεί συνέπεια της ίδιας της μεταπολιτικής συναίνεσης. Στην πραγματικότητα, είναι ακριβώς η έλλειψη ενός ζωντανού δημοκρατικού διαλόγου γύρω από πιθανές εναλλακτικές δυνατότητες που έφερε σε πολλές χώρες την επιτυχία πολιτικών κομμάτων τα οποία εμφανίζονται ως «η φωνή του λαού».

Τα μειονεκτήματα της φιλελεύθερης αντίληψης

Ένα σημαντικό τμήμα της επιχειρηματολογίας μου θα είναι θεωρητικής φύσης, μιας και πιστεύω ότι για να κατανοήσουμε την απήχηση του δεξιού λαϊκιστικού λόγου χρειάζεται να αμφισβητήσουμε τις ορθολογιστικές και ατομικιστικές αρχές που εμπνέουν τα κύρια ρεύματα της δημοκρατικής πολιτικής θεωρίας. Η αποτυχία της πολιτικής θεωρίας να ερμηνεύσει επαρκώς το φαινόμενο του λαϊκισμού οφείλεται, κατά τη γνώμη μου, στην παραγνώριση της ανταγωνιστικής διάστασης του πολιτικού και τη συνακόλουθη αδυναμία κατανόησης του κεντρικού ρόλου των παθών στη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων.

Μολονότι δεν είναι φυσικά κάτι καινούργιο, οι αδυναμίες αυτές ενισχύθηκαν με την εξέλιξη που είχαν κατά τα τελευταία χρόνια οι φιλελεύθερες δημοκρατικές κοινωνίες, αλλά και εξαιτίας του κυρίαρχου ιδεολογικού πλαισίου. Το πλαίσιο αυτό εμφανίζει δύο πλευρές: ελεύθερη αγορά από τη μια, ανθρώπινα δικαιώματα από την άλλη. Οι δύο αυτές διαστάσεις συνθέτουν από κοινού το περιεχόμενο αυτού που γενικά εννοούμε σήμερα με τον όρο «δημοκρατία». Εκείνο που προκαλεί εντύπωση είναι ότι η αναφορά στη λαϊκή κυριαρχία –που είναι η ραχοκοκαλιά του δημοκρατικού ιδεώδους– έχει σχεδόν διαγραφεί στους σημερινούς ορισμούς της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Σήμερα η λαϊκή κυριαρχία τείνει να θεωρείται παρωχημένη ιδέα, που συχνά εκλαμβάνεται ως εμπόδιο στην εφαρμογή των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Στην πραγματικότητα, είμαστε μάρτυρες του θριάμβου μιας καθαρά φιλελεύθερης πρόσληψης της φύσης της σύγχρονης δημοκρατίας. Κατά την άποψη πολλών φιλελεύθε-

ρων, η δημοκρατία είναι δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με τις φιλελεύθερες αρχές. Όπως το θέτει, για παράδειγμα, ο Charles Larmore, «Ο φιλελευθερισμός και η δημοκρατία είναι χωριστές αξίες, των οποίων η σχέση, κατά τη γνώμη μου, συνίσταται σε μεγάλο βαθμό στο ότι η δημοκρατική αυτοκυβέρνηση αποτελεί το καλύτερο μέσο για την προστασία των αρχών της φιλελεύθερης δημοκρατικής τάξης».²

Μολονότι συμφωνώ με τον Larmore ότι ο φιλελευθερισμός και η δημοκρατία είναι διακριτές αξίες, δεν πιστεύω ότι η μεταξύ τους σχέση περιορίζεται σε μια εργαλειακή σχέση μέσων-σκοπών, όπως θα ήθελαν πολλοί φιλελεύθεροι. Όσο κι αν τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι όντως κεντρικής σημασίας και αποτελούν συστατικά στοιχεία της σύγχρονης μορφής δημοκρατίας, δεν μπορούν να θεωρηθούν ως τα μόνα κριτήρια για την αποτίμηση της δημοκρατικής πολιτικής. Δημοκρατία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την ενεργό δημοκρατική συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων για τα συλλογικά ζητήματα.

Διάφοροι όροι έχουν χρησιμοποιηθεί ως ονομασίες του νέου είδους «πολιτείας»* (πολιτεύματος) που γέννησε η δημοκρατική επανάσταση: φιλελεύθερη δημοκρατία, συνταγματική δημοκρατία, αντιπροσωπευτική δημοκρατία, κοινοβουλευτική δημοκρατία, πλουραλιστική δημοκρατία. Όλοι υποδηλώνουν ότι πρόκειται για τη συνάρθρωση δύο διαφορετικών παραδόσεων: της φιλελεύθερης παράδοσης (ατομική ελευθερία και πλουραλισμός), και της δημοκρατικής παράδοσης (λαϊκή κυριαρχία και ισότητα). Η σύζευξη αυτή επήλθε κατά τον 19ο αιώνα, όταν συνήφθη συμμαχία ανάμεσα στις φιλελεύθερες και τις δημοκρατικές δυνάμεις. Το αποτέλεσμα, όπως έχει επισημάνει ο C.B. MacPherson,³ ήταν να εκδημοκρατιστεί ο φιλελευθερισμός και να φιλελευθεροποιηθεί η δημοκρατία. Η διαδικασία αυτή εκτυλίχθηκε με διάφορους

τρόπους, ανάλογα με τους εκάστοτε συσχετισμούς δυνάμεων, με συνέπεια να διαφέρουν τα παράγωγα μορφώματα.

Η ιστορία των φιλελεύθερων δημοκρατιών χαρακτηρίστηκε έκτοτε από τη βίαιη, ενίοτε, σύγκρουση ανάμεσα σε κοινωνικές δυνάμεις που στόχευαν στην εδραίωση της κυριαρχίας της μίας παράδοσης επί της άλλης. Η πάλη αυτή αποτέλεσε κινητήρια δύναμη της πολιτικής εξέλιξης των δυτικών κοινωνιών και οδήγησε σε προσωρινές μορφές σταθεροποίησης υπό την ηγεμονία μιας εκ των αντιμαχόμενων δυνάμεων. Επί μακρόν, η συγκρουσιακή αυτή μορφή αντιπαράθεσης θεωρούνταν θεμιτή, και πρόσφατα μόνο διατυπώθηκε η άποψη ότι το μοντέλο αυτό έχει ξεπεραστεί. Για ορισμένους ο τερματισμός τής μεταξύ τους αντιπαράθεσης σήμανε τη νίκη του φιλελευθερισμού επί του αντιπάλου του, ενώ για άλλους, τους φιλελεύθερους που είναι πιο φίλα διακείμενοι προς τη δημοκρατία, σήμανε το τέλος ενός παλιού ανταγωνισμού και τη συμφιλίωση φιλελεύθερων και δημοκρατικών αρχών. Και οι δύο ομάδες, ωστόσο, θεωρούν ότι η παρούσα συναίνεση αποτελεί μεγάλη πρόοδο για τη δημοκρατία.

Οι φιλελεύθεροι αυτοί δεν αντιλαμβάνονται ότι υπάρχει μια ανυπέρβλητη ένταση ανάμεσα στη λογική του φιλελευθερισμού και τη λογική της δημοκρατίας και ότι είναι αδύνατη η οριστική τους συμφιλίωση. Στην πραγματικότητα, η διακήρυξη του τερματισμού της αντιπαράθεσης σημαίνει αποδοχή της κρατούσας φιλελεύθερης ηγεμονίας και αποκλείει προκαταβολικά τη δυνατότητα σύλληψης εναλλακτικών δυνατοτήτων έναντι της καθεστηκυίας τάξης.

Από τη φιλελεύθερη αντίληψη διαφεύγει, ακόμη, η καίρια συμβολική λειτουργία που διαδραματίζει η δημοκρατική αντίληψη της λαϊκής κυριαρχίας. Η νομιμοποίηση της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας θεμελιώνεται πάνω στην

ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας, και κάνουν μεγάλο σφάλμα όσοι πιστεύουν ότι αυτή η ιδέα θα μπορούσε να εγκαταλειφθεί. Το δημοκρατικό έλλειμμα που, με διάφορες μορφές, εμφανίζεται σε όλο και περισσότερες φιλελεύθερες δημοκρατικές κοινωνίες αποτελεί, χωρίς αμφιβολία, συνέπεια της αίσθησης των πολιτών ότι δεν υπάρχει πια πραγματική δυνατότητα για ουσιαστική συμμετοχή στη λήψη σημαντικών αποφάσεων. Σε διάφορες χώρες, το δημοκρατικό αυτό έλλειμμα έχει συμβάλει στην ανάπτυξη δεξιών λαϊκιστικών κομμάτων, που ισχυρίζονται ότι εκπροσωπούν τον λαό και ότι υπερασπίζονται τα δικαιώματά του, που τα έχουν φαλκιδεύσει οι πολιτικές ολιγαρχίες. Αξίζει να σημειωθεί ότι πρόκειται, συνήθως, για τα μόνα κόμματα που ανακινούν το ζήτημα της λαϊκής κυριαρχίας, το οποίο αντιμετωπίζεται με καχυποψία από τα παραδοσιακά δημοκρατικά κόμματα.

Το τέλος της πολιτικής;

Η απαλοιφή του θέματος της λαϊκής κυριαρχίας στις φιλελεύθερες δημοκρατικές κοινωνίες συνιστά ένα πρώτο σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της παρούσας ανάπτυξης του δεξιού λαϊκισμού και, όπως είναι ήδη φανερό, συνυφάνεται με το είδος της φιλελεύθερης συναίνεσης που επικρατεί σήμερα, τόσο στην πολιτική ζωή όσο και στην πολιτική θεωρία. Παρατηρείται, πράγματι, μια αξιοσημείωτη σύμπτωση ανάμεσα στην ανυπαρξία πραγματικών εναλλακτικών επιλογών στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες και την έλλειψη μιας επαρκούς θεωρητικής κατανόησης της σύνθετης σχέσης που συνδέει τη δημοκρατία και τον φιλελευθερισμό. Τούτο εξηγεί, κατά τη γνώμη μου, γιατί έχει καταστεί

τόσο δύσκολη η αμφισβήτηση της κρατούσας φιλελεύθερης ηγεμονίας. Ας αναλογιστούμε, για παράδειγμα, τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιήθηκε η μεταστροφή των περισσότερων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων στην ιδεολογία του «τρίτου δρόμου», με τη μία ή την άλλη μορφή. Λέξεις-κλειδιά του πολιτικού λόγου σήμερα είναι οι όροι «καλή διακυβέρνηση» και «δημοκρατία χωρίς φατριασμούς».

Η πολιτική στη συγκρουσιακή της μορφή θεωρείται ότι ανήκει στο παρελθόν, ενώ προβάλλεται ένα συναινετικό και πλήρως αποπολιτικοποιημένο μοντέλο δημοκρατίας. Αυτή η «πολιτική άνευ αντιπάλου»⁴ συνάδει με τον συναινετικό τόνο που διέπει τον λόγο περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως αυτός αναπτύσσεται σήμερα. Η συνάρθρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το νεοφιλελεύθερο δόγμα οδηγεί, πράγματι, στην εξουδετέρωση του ριζοσπαστικού τους δυναμικού. Τα ανθρωπίνια δικαιώματα περιορίζονται στο να παρέχουν το ηθικό πλαίσιο που χρειάζεται μια τέτοια πολιτική προκειμένου να στηρίξει τους ισχυρισμούς της ότι εκπροσωπεί το γενικό συμφέρον πέρα από επιμέρους παρατάξεις.

Ως συνέπεια της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας, οι πλέον κρίσιμες αποφάσεις σχετικά με τις κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις έχουν εξοριστεί από το πεδίο της πολιτικής. Τα παραδοσιακά δημοκρατικά πολιτικά κόμματα αδυνατούν πλέον να αντιμετωπίσουν με πολιτικό τρόπο τα κοινωνικά ζητήματα, πράγμα που εξηγεί και την ενίσχυση του ρόλου του δικαστικού τομέα ως πεδίου που επιτρέπει την έκφραση των κοινωνικών συγκρούσεων σε κάποια μορφή. Σήμερα, λόγω της απουσίας μιας δημοκρατικής πολιτικής δημόσιας σφαίρας που θα επέτρεπε την πολιτικού χαρακτήρα αντιπαράθεση, το καθήκον οργάνωσης της ανθρώπινης συνύπαρξης και ρύθμισης των κοινωνικών σχέσεων έχει ανατεθεί στο νο-

μικό σύστημα. Η υποκατάσταση αυτή του πολιτικού από τον νομικό τομέα ως πεδίου επίλυσης των συγκρούσεων έχει πολύ αρνητικές επιπτώσεις στη λειτουργία της δημοκρατίας. Συμβαδίζει, οπωσδήποτε, με την κυρίαρχη άποψη ότι θα πρέπει να αναζητούμε «αμερόληπτες» λύσεις στις κοινωνικές συγκρούσεις, αλλά εδώ ακριβώς έγκειται το πρόβλημα. Δεν υφίστανται αμερόληπτες λύσεις στην πολιτική, και αυτή ακριβώς η αυταπάτη, ότι ζούμε σε κοινωνίες στις οποίες έχει εκλείψει ο πολιτικός ανταγωνισμός, εμποδίζει την έκφραση των πολιτικών παθών μέσα από τα παραδοσιακά δημοκρατικά κόμματα.

Αιτία της άνηθησης του λαϊκισμού της δεξιάς είναι, κατά τη γνώμη μου, η ανικανότητα των παραδοσιακών κομμάτων να προσφέρουν διακριτές μορφές ταύτισης γύρω από πιθανές εναλλακτικές δυνατότητες. Τα δεξιά λαϊκιστικά κόμματα είναι συχνά τα μόνα που επιχειρούν να ανακινήσουν τα πάθη και να διαμορφώσουν συλλογικές μορφές ταύτισης. Αντίθετα με όσους νομίζουν ότι η πολιτική μπορεί να αναχθεί σε ατομικά κίνητρα και ότι καθοδηγείται από την επιδίωξη του ατομικού οφέλους, γνωρίζουν καλά ότι η πολιτική συνίσταται πάντα στη δημιουργία ενός «εμείς» εναντίον ενός «αυτοί» και ότι προϋποθέτει τη συγκρότηση συλλογικών ταυτοτήτων. Η μεγάλη απήχηση του λόγου τους οφείλεται ακριβώς στο ότι προσφέρει συλλογικές μορφές ταύτισης γύρω από τον «λαό».

Αν προσθέσουμε στα παραπάνω το γεγονός ότι, στις περισσότερες χώρες, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, υπό τη σημαία του «εκσυγχρονισμού», ταυτίστηκαν σχεδόν ή εντελώς με τις μεσαίες τάξεις και έπαυσαν να εκπροσωπούν τα συμφέροντα των λαϊκών στρωμάτων –θεωρώντας τα αιτήματά τους «λείψανα του παρελθόντος» ή «οπισθοδρομικά»–

δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει η εντεινόμενη αποξένωση ενός όλο και μεγαλύτερου αριθμού ομάδων, που αισθάνονται ότι οι φωτισμένες ελίτ δεν τους επιτρέπουν την ουσιαστική άσκηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Όταν ο κυρίαρχος λόγος διακηρύσσει ότι η παρούσα νεοφιλελεύθερη μορφή παγκοσμιοποίησης είναι μονόδρομος και ότι πρέπει να αποδεχτούμε τους νόμους της και να υποταχθούμε στις επιταγές της, δεν πρέπει να μας παραξενεύει ότι όλο και περισσότεροι εργαζόμενοι τείνουν ευήκοον ους σε όσους υποστηρίζουν ότι υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις και ότι θα δώσουν πίσω στον λαό τη δύναμη λήψης αποφάσεων. Όταν στη δημοκρατία η πολιτική έχει απολέσει την ικανότητα να διαμορφώνει τη συζήτηση γύρω από τη δέουσα μορφή οργάνωσης του συλλογικού μας βίου και αρκείται στο να διασφαλίζει τις αναγκαίες συνθήκες για την ομαλή λειτουργία της αγοράς, δημιουργούνται πρόσφορες συνθήκες για την άρθρωση της λαϊκής δυσανεξίας από ταλαντούχους δημαγωγούς.

Η σημερινή κατάσταση των φιλελεύθερων δημοκρατικών κοινωνιών είναι, συνεπώς, ιδιαίτερα ευνοϊκή για την ανάπτυξη του δεξιού λαϊκισμού. Ο παραγκωνισμός της ιδέας της λαϊκής κυριαρχίας συμβαδίζει με την αντίληψη ότι δεν υπάρχει εναλλακτική δυνατότητα πέραν της τωρινής τάξης πραγμάτων. Το γεγονός αυτό συμβάλλει στη δημιουργία ενός αντιπολιτικού κλίματος, που εύκολα μπορεί κανείς να εκμεταλλευτεί για να υποδαυλίσει τη λαϊκή αντίδραση εναντίον των ηγεμονικών ομάδων. Θα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι η επιτυχία των δεξιών λαϊκιστικών κομμάτων οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στο ότι προσφέρουν στον κόσμο μια ελπίδα, μια πίστη ότι τα πράγματα θα μπορούσαν να είναι αλλιώς. Πρόκειται, φυσικά, για φρούδες ελπίδες, στηριγμένες σε εσφαλμένες βάσεις και σε απαράδεκτους μηχανισμούς

αποκλεισμού, στους οποίους η ξενοφοβία κατέχει κεντρικό ρόλο. Όταν, όμως, είναι τα μόνα που παρέχουν ένα δίαυλο για την έκφραση των πολιτικών παθών, ο ισχυρισμός τους ότι προσφέρουν μια εναλλακτική λύση ηχεί σαγηνευτικός και η απήχησή τους ενισχύεται. Για την επαρκή τους αντιμετώπιση χρειάζεται οπωσδήποτε να κατανοήσουμε τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που εξηγούν την ανάδυσή τους. Και αυτό προϋποθέτει την επεξεργασία μιας θεωρητικής προσέγγισης που δεν αρνείται την ανταγωνιστική διάσταση του πολιτικού.

Η πολιτική στον άξονα της ηθικής

Νομίζω ότι είναι επίσης σημαντικό να αντιληφθούμε πως τα κόμματα αυτά δεν αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά με ηθικές καταδίκες, πράγμα που εξηγεί και γιατί τα περισσότερα μέτρα ως τώρα υπήρξαν τελείως ανεπαρκή. Μια απάντηση ηθικολογικού τύπου συνάδει, βέβαια, με τη δεσπόζουσα μεταπολιτική αντίληψη, και ήταν αναμενόμενη. Γι' αυτό και αξίζει να εξεταστεί λεπτομερέστερα, αφού έτσι θα αποκτήσουμε καλύτερη ιδέα για το πώς εκδηλώνονται σήμερα οι πολιτικοί ανταγωνισμοί.

Όπως είδαμε προηγουμένως, ο κυρίαρχος λόγος διακηρύσσει το τέλος του συγκρουσιακού μοντέλου πολιτικής και την ανάδυση μιας συναινετικής πολιτικής πέραν της αριστεράς και της δεξιάς. Η πολιτική, ωστόσο, προϋποθέτει πάντα τη διάκριση εμείς-αυτοί. Γι' αυτό και η συναίνεση που υπερασπίζονται οι υποστηρικτές της «δημοκρατίας χωρίς φαστριασμούς» δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τη χάραξη ορίων και τον ορισμό ενός εχθρού, ενός «αυτοί» που διασφαλίζει

την ενότητα της συναίνεσης και κατοχυρώνει τη συνοχή του «εμείς». Για να το θέσω διαφορετικά, η συναίνεση στο κέντρο, που υποτίθεται ότι καλύπτει τους πάντες στις μεταπολιτικές μας κοινωνίες, δεν είναι δυνατή χωρίς την εγκαθίδρυση διαχωριστικών γραμμών, γιατί καμία συναίνεση –και συνεπώς καμία κοινή ταυτότητα– δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς διαχωρισμούς. Δεν είναι δυνατό να υπάρξει ένα «εμείς» χωρίς ένα «αυτοί», και η ίδια η ταυτότητα μιας ομάδας εξαρτάται από την παρουσία ενός «καταστατικού έξωθεν». Συνεπώς, το «εμείς, οι καλοί δημοκράτες» πρέπει να εξασφαλιστεί με τον καθορισμό ενός «αυτοί». Το «αυτοί» το αντιπροσωπεύει σήμερα η λεγόμενη «ακροδεξιά». Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται με πολύ ασαφή τρόπο για να κατονομάσει ένα αμάλγαμα ομάδων και κομμάτων που καλύπτει από περιθωριακές ομάδες εξτρεμιστών, σίνιχεντ και νεοναζί ως την αυταρχική δεξιά και πληθώρα δεξιών λαϊκιστικών κομμάτων. Μια τόσο ανομοιογενής εννοιολογική κατασκευή είναι φυσικό να μη βοηθά καθόλου στην κατανόηση της φύσης και των αιτιών εμφάνισης των νέων μορφωμάτων της δεξιάς. Είναι, όμως, ιδιαίτερα χρήσιμη για την κατοχύρωση της ταυτότητας των «καλών δημοκρατών» και την εξασφάλιση μιας θετικής εικόνας για τη μεταπολιτική συναίνεση. Από τη στιγμή που η πολιτική έχει γίνει, υποτίθεται, «μη συγκρουσιακή», το «αυτοί», που αποτελεί προϋπόθεση για το «εμείς» των καλών δημοκρατών, δεν θα μπορούσε να εννοηθεί ως πολιτικός αντίπαλος, και η διαχωριστική γραμμή πρέπει να χαραχθεί στο ηθικό επίπεδο. Η χάραξη της διαχωριστικής γραμμής ανάμεσα στους «καλούς δημοκράτες» και την «κακή ακροδεξιά» είναι πολύ βολική, αφού το «αυτοί» μπορεί τώρα να θεωρηθεί ως ένα είδος ηθικής μάστιγας που απαιτεί ηθική καταδίκη κι όχι πολιτική αντιμετώπιση. Γι' αυτό και

δεν γίνεται καμία προσπάθεια να κατανοηθούν οι λόγοι για την ύπαρξή της, κατανόηση που, σε κάθε περίπτωση, θα εμπόδιζε το αμάλγαμα στο οποίο βασίζεται η ίδια η έννοια της «ακροδεξιάς». Επίσης, οι απόπειρες κατανόησης κρίνονται ύποπτες και θεωρούνται ότι οδηγούν στη συγκαταβατική αποδοχή ενός πράγματος που είναι ηθικά απαράδεκτο. Ως αποτέλεσμα, η κύρια αντίδραση στην άνοδο των δεξιών λαϊκιστικών κινημάτων είναι η ηθική καταδίκη και η δημιουργία μιας «πολιτικής καραντίνας».

Γινόμαστε έτσι μάρτυρες μιας προϊούσας ηθικοποίησης του πολιτικού λόγου, που συμβαδίζει με τη δεσπόζουσα μεταπολιτική αντίληψη. Το φαινόμενο αυτό συνιστά μια πολύ αρνητική εξέλιξη, και κάθε άλλο παρά αποτελεί ένα νέο στάδιο στη θριαμβευτική πορεία εδραίωσης της δημοκρατίας. Ας μην παρερμηνευθεί η θέση μου. Δεν είναι πρόθεσή μου να υπερασπιστώ τη «Realpolitik» και να αρνηθώ ότι ηθικά ζητήματα έχουν θέση στην πολιτική. Υπάρχει, όμως, μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην ηθική και σε μια «ηθικολογία» που περιορίζεται στην καταδίκη του κακού που εντοπίζουμε στους άλλους. Οι καλοί δημοκράτες της σήμερα είναι τόσο βέβαιοι ότι κατέχουν την αλήθεια και ότι αποστολή τους είναι να την επιβάλουν στους άλλους, που αρνούνται κάθε διάλογο με όσους διαφωνούν. Είναι, σίγουρα, ευκολότερο να τους παρουσιάζει κανείς ως ηθικό εχθρό που πρέπει να καταστραφεί και εξαιρεθεί, παρά να τους πολεμήσει ως αντίπαλους στον πολιτικό στίβο.

Αυτό που συμβαίνει στην πραγματικότητα πόρρω απέχει από ό,τι θα ήθελαν να πιστέψουμε υποστηρικτές του μεταπολιτικού μοντέλου όπως ο Ulrich Beck και ο Anthony Giddens. Δεν πρόκειται για μια αντικατάσταση της πολιτικής με τους παλιούς ανταγωνισμούς της από την ηθική μέριμνα για «ζη-

τήματα ζωής» και ανθρώπινα δικαιώματα. Το πολιτικό στην ανταγωνιστική του διάσταση ζει και βασιλεύει και οι πολιτικοί ανταγωνισμοί είναι ακόμη μαζί μας. Το κύριο γνώρισμα της εποχής που διανύουμε, του «τέλους της πολιτικής», είναι ότι η πολιτική εκτυλίσσεται στον άξονα της ηθικής και ότι οι ανταγωνισμοί πλαισιώνονται με ένα ηθικό λεξιλόγιο. Τα σύνορα ανάμεσα σε «εμάς» και «αυτούς» όχι μόνο δεν έχουν εκλείψει, αλλά χαράσσονται διαρκώς, σήμερα όμως με βάση ηθικές κατηγορίες και διακρίσεις – ανάμεσα στο «καλό» και το «κακό», ανάμεσα στους «καλούς δημοκράτες», που υπεραμύνονται των καθολικών αξιών της φιλελεύθερης δημοκρατίας, και την «κακή ακροδεξιά», που είναι ρατσιστική, ξενοφοβική και πρέπει απλώς να «εξαλειφθεί».

Με αυτό θέλω να πω πως ό,τι παρουσιάστηκε ως εξαφάνιση του ανταγωνισμού αποτελεί στην πραγματικότητα γένικευση μιας άλλης μορφής εκδήλωσής του. Η ρητορική ηθικολογικού τύπου δεν είναι, βέβαια, καινούργια. Έχει χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν και οι Αμερικανοί αρέσκονται ιδιαίτερα σε αυτήν. Ας θυμηθούμε την «αυτοκρατορία του κακού» του Reagan, για να μην αναφέρω τη σημερινή σταυροφορία του George W. Bush κατά του «άξονα του κακού»! Αυτός, όμως, ο τρόπος έκφρασης περιοριζόταν συνήθως στις διεθνείς σχέσεις, ενώ τώρα δεσπόζει και στην εσωτερική πολιτική σκηνή. Και στο χώρο αυτό οι συνέπειες είναι διαφορετικές, γιατί μια τέτοια ρητορική μεταβάλλει τον τρόπο θεώρησης της πολιτικής στη δημοκρατία.

Όταν η πολιτική αναπτύσσεται στον άξονα της ηθικής, η δημοκρατία διατρέχει κίνδυνο. Πέρα από το ότι μας εμποδίζει να συλλάβουμε τη φύση και τα αίτια των σημερινών συγχρούσεων, η ηθικοποίηση της πολιτικής οδηγεί στην εμφάνιση ανταγωνισμών που η δημοκρατική διαδικασία αδυνατεί να

διαχειριστεί και να αναπροσδιορίσει με «αγωνιστικό τρόπο» όπως τον καθόρισα, δηλαδή, ως μια πάλη όχι μεταξύ εχθρών, αλλά μεταξύ «αντιπάλων» που σέβονται το νόμιμο δικαίωμα των αντιμάχων τους να υπερασπίζονται τις θέσεις τους.⁵ Είναι προφανές ότι όταν ο αντίμαχος προσδιορίζεται με ηθικούς όρους, δεν μπορούμε να τον θεωρήσουμε ως αντίπαλο, παρά μόνον ως εχθρό. Με τους «κακούς» δεν είναι δυνατή η αγωνιστική διαμάχη. Αυτός είναι και ο λόγος που η ηθική καταδίκη έρχεται να αντικαταστήσει τον πολιτικό αγώνα και που τα μέτρα αντιμετώπισης του προβλήματος περιορίζονται στη δημιουργία μιας «υγειονομικής ζώνης» [cordon sanitaire] που βάζει σε καραντίνα τις πληγείσες περιοχές. Όσον αφορά τα δεξιά λαϊκιστικά κόμματα, η στρατηγική αυτή είναι γενικά αντιπαραγωγική, καθώς, όπως είδαμε, η απήχησή τους συνδέεται με τη ρητορική τους κατά του κατεστημένου, με αποτέλεσμα ο αποκλεισμός τους από τις άρχουσες ελίτ να ενισχύει την αντικαθεστωτική τους εικόνα.

Είναι ανάγκη να συνειδητοποιήσουμε ότι ο λόγος που οι ανταγωνισμοί αρθρώνονται σήμερα με ηθικούς όρους είναι η αδυναμία διαμόρφωσης καθαρά πολιτικών εναλλακτικών επιλογών με την αντιπαράθεση διακριτών κοινωνικοοικονομικών προγραμμάτων. Εφόσον δεν υπάρχει πολιτική χωρίς τη διάκριση εμείς-αυτοί, όταν το «αυτοί» δεν μπορεί να συλληφθεί ως πολιτικός αντίπαλος, ερμηνεύεται ως το «κακό», ως ηθικός εχθρός. Έτσι εξηγείται και το γιατί ο ηθικολογικός πολιτικός λόγος ευδοκίμει σήμερα που το συγκρουσιακό πρότυπο πολιτικής δεν έχει πια την ικανότητα να οργανώνει το πολιτικό σύστημα και η πίστη στη νομιμότητά του έχει διαβρωθεί από τους θεωρητικούς του τρίτου δρόμου. Η «ακροδεξιά» προσφέρεται, συνεπώς, για να αποτελέσει «τους κακούς» που απαιτούνται για να ξεχωρίσουμε εμείς «οι καλοί».

Λέγοντας αυτό δεν θέλω να αρνηθώ την ύπαρξη πολιτικών δυνάμεων στις οποίες ταιριάζει η ονομασία «ακροδεξιά», αλλά να τονίσω το πόσο επικίνδυνη είναι η χρήση αυτής της κατηγορίας για τη δαμινοποίηση όλων των κομμάτων τα οποία υποστηρίζουν θέσεις που θεωρούνται ότι αμφισβητούν τις «αγαθές προθέσεις» του κατεστημένου κέντρου.

Ο δεξιός λαϊκισμός στην Αυστρία

Επέλεξα την περίπτωση της Αυστρίας για να αναλύσω το επιχείρημά μου, διότι μου παρέχει τη δυνατότητα να εξετάσω δύο διαφορετικά σημεία της θέσης μου, τις αρνητικές συνέπειες της πολιτικής της συναίνεσης, αλλά και την ανεπάρκεια της ηθικολογικής απάντησης στον λαϊκισμό της δεξιάς.

Για να κατανοήσουμε τους λόγους της επιτυχίας του *Freiheitliche Partei Oesterreichs* (FPÖ), πρέπει να αναφερθούμε στον τύπο πολιτικής που κυριάρχησε στην Αυστρία από τις αρχές της δεύτερης Αυστριακής Δημοκρατίας. Όταν έγινε η επανίδρυση του κράτους της Αυστρίας το 1945, τα τρία υπάρχοντα κόμματα, το Σοσιαλιστικό Κόμμα (SPO), το Λαϊκό Κόμμα (OVP) και το Κομμουνιστικό Κόμμα (KPO), αποφάσισαν να σχηματίσουν από κοινού κυβέρνηση συνασπισμού, προκειμένου να αποφευχθούν οι διαμάχες που κυριάρχησαν στην Πρώτη Δημοκρατία και που κλιμακούμενες οδήγησαν σε εμφύλιο πόλεμο το 1934. Το KPO έμεινε σύντομα εκτός, ως συνέπεια του ψυχρού πολέμου, και ο συνασπισμός περιορίστηκε στο SPO και το OVP. Τα κόμματα αυτά αντιπροσώπευαν το χριστιανικό-συντηρητικό και το σοσιαλιστικό Lager [στρατόπεδο] γύρω από τα οποία οργανώθηκε η αυστριακή κοινωνία μετά την κατάρρευση της μοναρχ-

χίας των Αφβούργων. Επινόησαν μια μορφή συνεργασίας που τους επέτρεψε να επιβάλουν τον έλεγχο τους σε διάφορους τομείς της ζωής της χώρας: πολιτική, οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός. Χάρη στο σύστημα «Proporz» [αναλογική] οι πιο σημαντικές θέσεις στις τράπεζες, τα νοσοκομεία, τα σχολεία και τις κρατικοποιημένες βιομηχανίες διαμοιράστηκαν ανάμεσα στις αντίστοιχες ηγετικές τους ομάδες. Ο κοινωνικός και οικονομικός τους συνεταιρισμός εξασφάλισε, επίσης, τη συνεργασία ανάμεσα στις οργανώσεις των εργοδοτών και των εργαζομένων, με στόχο την επίτευξη κοινά αποδεκτών συμβιβασμών για να αποφεύγονται έτσι απεργίες και συγκρούσεις στον εργασιακό χώρο.

Η συναινετική πολιτική αυτού του είδους έπαιξε αδιαμφισβήτητο ρόλο στη σταθερότητα του πολιτικού συστήματος, και όταν το 1955, μετά από δέκα έτη συμμαχικής κατοχής, η Αυστρία κέρδισε την ανεξαρτησία και την εθνική της κυριαρχία, είχε ήδη ανακτήσει την αυτοπεποίθηση και την ευημερία της. Το γεγονός όμως ότι –με εξαίρεση τα χρόνια μεταξύ 1966 και 1983– το SPO και το OVP σχημάτισαν από κοινού τον Μεγάλο Συνασπισμό που διακυβέρνησε τη χώρα προκάλεσε ασφυξία στο πολιτικό σύστημα, καθώς άφησε πολύ μικρά περιθώρια για την έκφραση αμφισβήτησης που δεν στρεφόταν εναντίον του ίδιου του συστήματος. Πράγματι, ακόμη κι όταν ήταν μόνα στην εξουσία, τα δύο κύρια πολιτικά κόμματα εξακολούθησαν να διατηρούν στενές σχέσεις μέσα από τον «Sozialpartnerschaft» [κοινωνικό συνεταιρισμό]. Αυτό δημιούργησε τις συνθήκες που θα επέτρεπαν αργότερα σε έναν χαρισματικό δημαγωγό, όπως ο Jörg Haider, να συναρθρώσει στο όνομα της «δημοκρατίας» και της «ελευθερίας» τις ποικίλες μορφές δυσαρέσκειας κατά του κυβερνώντος συνασπισμού και της γραφειοκρατικής του μηχανής.

Όταν ο Haider απέκτησε τον έλεγχο του Κόμματος Ελευθερίας της Αυστρίας (FPÖ) το 1986, το κόμμα ήταν στα πρόθυρα της εξαφάνισης.⁶ Το FPÖ είχε διαδεχτεί το 1956 την Ένωση των Ανεξάρτητων (VDU), που ιδρύθηκε το 1949, και υπήρξε κληρονόμος της τρίτης συνιστώσας της πολιτικής δομής της Αυστρίας, του γερμανικού εθνικού-φιλελεύθερου Lager, το οποίο είχε υποστηρίξει τον εθνικοσοσιαλισμό και είχε ως εκ τούτου μεταπολεμικά τεθεί στο περιθώριο. Από το 1960 και μετά, το FPÖ επιχείρησε να αναπροσδιοριστεί ως ένα κεντρώο τρίτο κόμμα υπό την αρχηγία ενός πρώην SS, του Friederich Peter, καλλιεργώντας την εικόνα ενός προοδευτικού, φιλελεύθερου κόμματος. Είχε, όμως, απολέσει δυνάμεις λόγω μιας τριετούς συμμετοχής του, ως ελάσσονος εταίρου, σε κυβέρνηση συνασπισμού με το SPÖ, μεταξύ 1983 και 1986, και η εκτίμηση της πρόθεσης ψήφου για αυτό δεν ήταν πάνω από 1 με 2 τοις εκατό.⁷ Η κατάσταση ήταν συνεπώς κρίσιμη, και οι ενδοκομματικές διαμάχες κλιμακώθηκαν το 1986 στο συνέδριο του Innsbruck καταλήγοντας στην έκπτωση από το αξίωμά του του προέδρου του κόμματος Norbert Steger. Τα πράγματα άλλαξαν γρήγορα υπό τον νέο αρχηγό Jörg Haider, που επέφερε δραστικές μεταβολές στον προσανατολισμό του κόμματος, και η εκλογική δύναμη του FPÖ γνώρισε έκτοτε εντυπωσιακή άνοδο. Παρά τις κατά καιρούς διακυμάνσεις, το μερίδιό του σε ψήφους αυξανόταν σταθερά έως τον Νοέμβριο του 1999, όταν έγινε δεύτερο κόμμα στη χώρα, κερδίζοντας ελαφρώς το προβάδισμα έναντι του ÖVP με 27%. Παρά τις διαπραγματεύσεις διαρκείας, το ÖVP και το SPÖ δεν μπόρεσαν να συμφωνήσουν για τον εκ νέου σχηματισμό τού μεταξύ τους συνασπισμού, και μια νέα κυβέρνηση συνασπισμού συγκροτήθηκε ανάμεσα στο ÖVP και το FPÖ τον Φεβρουάριο του 2000. Η συμμαχία αυ-

τή καταδικάστηκε έντονα στην Αυστρία και στο εξωτερικό, και τα λοιπά μέλη της Ε.Ε. απάντησαν με μια σειρά μέτρα που στόχευαν στην απομόνωση της νέας κυβέρνησης. Θα επανέλθω σε αυτά τα γεγονότα όταν θα συζητήσω την αντίδραση στα δεξιά λαϊκιστικά κόμματα, αλλά πρέπει πρώτα να εξετάσουμε την άνοδο του FPÖ υπό τον Haider.

Η στρατηγική του Haider

Με την ανάληψη της αρχηγίας από τον ίδιο, ο Haider μετασχημάτισε το κόμμα σε κόμμα διαμαρτυρίας ενάντια στον «Μεγάλο Συνασπισμό». Αξιοποίησε ιδιαίτερα τα θέματα της λαϊκής κυριαρχίας και της ελευθερίας της επιλογής, για να αρθρώσει τις εντεινόμενες αντιδράσεις στον γραφειοκρατικό και αυταρχικό τρόπο με τον οποίο κυβερνούσε τη χώρα ο συνταγματισμός των ηγεμονικών ομάδων. Αρχικά, η εκστρατεία του στράφηκε εναντίον της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, την οποία κατηγορήσε για διαφθορά και άκρατο πολιτικό παρεμβατισμό, ενώ την παρουσίασε επίσης ως υπεύθυνη για την αύξηση της ανεργίας. Υποστήριξε την ιδιωτικοποίηση των κρατικά ελεγχόμενων επιχειρήσεων, τη μείωση της φορολογίας και τον περιορισμό των ελέγχων σε επιχειρήσεις και πρόσωπα. Από τη δεκαετία του '90 και μετά, αρχής γενομένης με την προεκλογική εκστρατεία για τις ομοσπονδιακές βουλευτικές εκλογές στη Βιέννη, το θέμα των μεταναστών άρχισε να παίζει κεντρικό ρόλο, και ο λόγος του κόμματος προσέκτησε έναν καθαρά λαϊκιστικό χαρακτήρα. Εκείνη ακριβώς την εποχή, το κόμμα, εμφανιζόμενο ως η φωνή του «λαουτζίκου» ενάντια στο «κατεστημένο», άρχισε να βρίσκει απήχηση στους ψηφοφόρους της εργατικής τάξης, που είχαν απογοητευθεί από το SPÖ.⁸

Ένα σημαντικό στοιχείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη σε αυτή την αλλαγή κομματικής πίστης, είναι οι βαθιές συνέπειες που είχε η μετάβαση σε ένα μεταφορντιστικό μοντέλο ρύθμισης του κεφαλαίου για τη σύνθεση και τις μορφές οργάνωσης της εργατικής τάξης. Το αποτέλεσμα της ήταν η διάβρωση των παραδοσιακών δεσμών ανάμεσα στους εργαζόμενους και το SPÖ. Οι μορφές οιονεί «πελατειακών σχέσεων» που υπήρχαν πριν σταδιακά εξέλιπαν, καθώς οι εργαζόμενοι έχασαν αρκετά από τα προνόμια που τους εξασφάλιζε το κοινωνιοσυναινετικό [consociational] σύστημα. Καθώς στο μεταξύ το Σοσιαλιστικό Κόμμα, υπό την ηγεσία ενός πρώην τραπεζίτη, του Franz Vranitzky, είχε μετακινηθεί προς το κέντρο του πολιτικού φάσματος –με τη μετονομασία τους σε «σοσιαλδημοκράτες» και τη σταδιακή στροφή προς τη μεσαία τάξη– είχε προλειανθεί το έδαφος ώστε η λαϊκιστική ρητορική του Haider να βρει απήχηση στους εργαζόμενους.⁹ Εκτός του ότι αποτέλεσε δίαυλο για την έκφραση της εντεινόμενης δυσαρέσκειας προς το πολιτικό σύστημα, το FPÖ λειτούργησε επίσης σαν διέξοδος για την εκτόνωση των αυξανόμενων ανησυχιών και φόβων που προκάλεσε η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Αρθρώνοντας τις διάφορες δυσαρέσκεις μέσα από έναν ξενοφοβικό λόγο, το κόμμα μπόρεσε να παρουσιαστεί ως ο υπέρμαχος των συμφερόντων του «λαού» απέναντι τόσο στο αδιάφορο πολιτικό κατεστημένο όσο και στους ξένους, που απεικονίστηκαν ως απειλή για τις δουλειές των «καλών εργατικών Αυστριακών» και τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους. Αναμφίβολα, η άνευ όρων υποστήριξη του Haider από τη λαϊκή ημερήσια εφημερίδα *Kröner Zeitung*, η οποία διαβάζεται από περίπου 3 εκατομμύρια Αυστριακούς, συνέβαλε επίσης τα μάλα στην εκπληκτική ενίσχυση του FPÖ κατά τη διάρκεια αυτών των ετών.

Η ρητορική στρατηγική του Haider¹⁰ επικεντρώθηκε στην ύψωση μιας διαχωριστικής γραμμής ανάμεσα σε «εμάς», τους καλούς Αυστριακούς, τους σκληρά εργαζόμενους και υπερασπιστές των εθνικών αξιών, και «αυτούς» – τα κόμματα εξουσίας, τη γραφειοκρατία των συνδικάτων, τους αλλοδαπούς, τους αριστερούς καλλιτέχνες και διανοούμενους, δηλαδή όλους όσους συνέβαλλαν, καθέννας με τον τρόπο του, στον ασφυκτικό περιορισμό του πολιτικού διαλόγου. Στο βιβλίο του *Die Freiheit, die ich meine* [Η ελευθερία όπως την εννοώ] τονίζει: «Η άρχουσα πολιτική τάξη ελέγχει τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και η ατομική άποψη αγνοείται. Μια διαλεκτική διαδικασία ευρείας εθνικοποίησης της κοινωνίας και κοινωνικοποίησης του κράτους ανέτρεψε τον κλασικό διαχωρισμό κράτους και κοινωνίας. Οι ιδέες και γνώμες των πολιτών δεν μπορούν να μεταδοθούν άμεσα αλλά υφαρπάζονται από θεσμούς, ομάδες συμφερόντων και κόμματα. Ανάμεσα σε αυτά και το κράτος αναπτύσσεται ένα παιχνίδι εξουσίας που περιορίζει στο ελάχιστο το πεδίο της ατομικής ελευθερίας και του αυτοκαθορισμού».¹¹

Κατά την άποψή του, ένα από τα κύρια θέματα στα οποία αγνοείται η κοινή γνώμη είναι το ζήτημα της μετανάστευσης και της πολυπολιτισμικότητας. Προασπίζεται με σθένος το δικαίωμα του λαού να αποφασίζει τον αριθμό των μεταναστών που θα έπρεπε να γίνονται δεκτοί: «Το ζήτημα είναι, ποιος πρέπει να αποφασίσει το δρόμο που θα πάρουμε; Κατά τη γνώμη μου: ο λαός. Όποιος αμφισβητεί το ρόλο του λαού ως υπέρτατου κυρίαρχου, αμφισβητεί την ίδια την ουσία της δημοκρατίας. Ο λαός δεν έχει μόνο το δικαίωμα να τηγανίσει στις κάλπες κάθε τέσσερα χρόνια, αλλά δικαιούται επίσης να έχει λόγο σε ζητήματα που είναι αποφασιστικής σημασίας για το μέλλον της χώρας του».¹²

Ο χαρακτήρας του FPO αποτελεί αντικείμενο διαμάχης στην Αυστρία και αλλού, και πολλοί επιμένουν ότι θα πρέπει να θεωρηθεί κόμμα της ακροδεξιάς, ακόμη και νεοναζιστικό.¹³ Δεν χωρά αμφιβολία ότι μια διάσταση της ρητορικής του FPO στόχευε στην προσέλκυση των νοσταλγών του Τρίτου Ράιχ, ενώ δεν θα πρέπει κανείς να παραβλέπει την ιδιαιτερότητα των συνθηκών της Αυστρίας και τη σύνθετη σχέση πολλών Αυστριακών με το παρελθόν τους. Επιπλέον, ο Haider, που προέρχεται από οικογένεια ναζί, έχει ιδιαίτερα διαφορούμενη στάση απέναντι στα εγκλήματά τους, τα οποία έχει την τάση να υποβαθμίζει.¹⁴ Θα αποτελούσε, όμως, σοβαρό σφάλμα να υπερτονίσει κανείς αυτό το στοιχείο και να αποδώσει σε αυτό την επιτυχία του FPO. Το κομμάτι των νοσταλγών αντιστοιχεί σε πολύ μικρή μερίδα των ψηφοφόρων του, και αν και δεν μπορεί κανείς να τις αρνηθεί, οι αναφορές στη ναζιστική περίοδο δεν παίζουν βαρύνοντα ρόλο στην ιδεολογία του κόμματος. Όσοι ισχυρίζονται ότι ο Haider και το κόμμα του είναι «νεοναζί», παραγνωρίζουν τελείως τον ιδιάζοντα χαρακτήρα της νέας αυτής μορφής δεξιάς πολιτικής. Μπορεί αυτό να επιτρέπει σε όσους απορρίπτουν κάθε μορφή συνεργασίας μαζί του να τα έχουν καλά με τη συνείδησή τους, αλλά δεν βοηθά στην κατανόηση των παραγόντων της επιτυχίας του, ούτε και της απήχησής του σε τόσο πολλούς εργαζόμενους και νέους ανθρώπους.

Στην πραγματικότητα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η στρατηγική αυτή της «Ausgrenzung» [εξορία], που στόχευε στον μόνιμο αποκλεισμό του FPO από την εξουσία με τη δημιουργία «υγειονομικής» ζώνης καραντίνας από τα δύο μεγάλα κόμματα, συνέβαλε στην αξιοσημείωτη άνοδό του. Το γεγονός ότι, κατά τις δύο προηγούμενες κοινοβουλευτικές περιόδους, το SPO και το OVP αρνήθηκαν ακόμη και να εξε-

τάσουν το ενδεχόμενο συνεργασίας με το Κόμμα της Ελευθερίας επέτρεψε να θεωρηθεί αυτό «θύμα» του πολιτικού κατεστημένου, ενισχύοντας έτσι τη λαϊκή του απήχηση. Μπορούσε, πράγματι, να εμφανίζεται σαν τον Δαβίδ που μάχεται εναντίον του Γολιάθ, σαν ο υπερασπιστής του «κοσμάκη» απέναντι στις άρχουσες ελίτ.

Είναι φανερό ότι η πολιτική ζωή της Αυστρίας παγιδεύτηκε σε έναν φαύλο κύκλο. Από τη μια η έλλειψη πραγματικού δημοκρατικού διαλόγου γύρω από ενδεχόμενες εναλλακτικές δυνατότητες, απόρροια της πολιτικής τής συναίνεσης, στάθηκε αιτία της επιτυχίας του FPO· από την άλλη η επιτυχία αυτή συνέβαλε, με τη σειρά της, στη διατήρηση του συνασπισμού, που δικαιολογούσε πλέον την ύπαρξή του με την ανάγκη να εμποδιστεί η άνοδος του Haider στην εξουσία. Οι αρνητικές συνέπειες της κατάστασης αυτής επιδεινώθηκαν με την προσπάθεια της κυβέρνησης να ανακόψει την ανοδική πορεία του FPO εφαρμόζοντας ορισμένες από τις πολιτικές που αυτό διακήρυσσε, κυρίως στους τομείς της ασφάλειας και της μετανάστευσης.¹⁵

Πρέπει να τονιστεί ότι αυτή η στρατηγική ανάκτησης ψηφοφόρων συνοδεύτηκε από μια οξεία ηθική καταδίκη της ξενοφοβίας του Haider και τη δαιμονοποίησή του ως «ναζί». Η υποκριτική αυτή στάση κατέστησε, φυσικά, αδύνατο έναν αποτελεσματικό αγώνα κατά του FPO. Αλλά η ηθικολογική απάντηση στην άνοδο του Haider βόλευε πολύ τα κυβερνώντα κόμματα, καθώς τα απήλλαξε από την ανάγκη να ασκήσουν αυτοκριτική και να αναλάβουν τις ευθύνες τους για την επιτυχία του.

Το αδιέξοδο του ηθικισμού

Όσο δελεαστικό κι αν είναι πάντα το να εμφανίζεται κανείς ως ηθικά ανώτερος, δεν συνιστά, εντούτοις, πολιτική στρατηγική και δεν πρόκειται να μειώσει την απήχηση των δεξιών λαϊκιστικών κινημάτων. Από την άποψη αυτή, η περίπτωση της Αυστρίας προσφέρει πολλά και σημαντικά διδάγματα για τα λάθη που πρέπει να αποφευχθούν. Οι ευρωπαϊκές αντιδράσεις στο σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού ανάμεσα στο ÖVP και το FPÖ αποτελούν, κατά τη γνώμη μου, παράδειγμα κακής στρατηγικής. Υπήρξαμε μάρτυρες μιας έκρηξης ηθικής αγανάκτησης η οποία οδήγησε, με την υποκίνηση Γαλλίας και Βελγίου –που ανησυχούσαν για το ενδεχόμενο ανάλογων συμμαχιών στο εσωτερικό τους–, σε μια σειρά μέτρα εναντίον της νέας αυστριακής κυβέρνησης. Στο όνομα της προάσπισης των ευρωπαϊκών αξιών και του αγώνα ενάντια στο ρατσισμό και την ξενοφοβία –φαινόμενα που φυσικά είναι πάντα πιο εύκολο να καταγγέλλεις σε άλλες χώρες παρά να αντιμετωπίζεις στη δική σου– οι υπόλοιπες 14 χώρες εξοστράκισαν τον νέο συνασπισμό πριν κάνει οτιδήποτε το αξιόμιμπτο. Όλοι οι καλοί δημοκράτες θεώρησαν καθήκον τους να καταδικάσουν την άνοδο στην εξουσία ενός υποτίθεται «ναζιστικού» κόμματος και έκρουσαν τον κώδωνα του κινδύνου για την επιστροφή της «μάστιγας».

Δεν αρνούμαι ότι υπήρχαν, πράγματι, λόγοι ανησυχίας και ότι η καταφυγή σε προληπτικά μέτρα ήταν θεμιτή. Αλλά αυτό δεν δικαιολογεί τη σχεδόν υστερική κατακραυγή που έλαβε χώρα. Οι 14 θα μπορούσαν κάλλιστα να έχουν απευθύνει έντονη προειδοποίηση στον νέο συνασπισμό, ανακοινώνοντάς του ότι θα τελεί υπό στενή παρακολούθηση, και να έχουν

απειλήσει με κυρώσεις σε περίπτωση παρέκκλισής του από τις δημοκρατικές αρχές. Αντ' αυτού, η ηθική καταδίκη πήρε τη θέση της πολιτικής ανάλυσης. Δεν έγινε καμία προσπάθεια να μελετηθούν σε βάθος ο χαρακτήρας του FPÖ και οι λόγοι της επιτυχίας του. Θεωρήθηκε ότι αρκούσε η επισήμανση του ιστορικού παρελθόντος της Αυστρίας και η απόδοση του προβλήματος στο ότι δεν είχε γίνει ποτέ επαρκής κάθαρση από τον ναζισμό. Αγνοήθηκε το γεγονός ότι δεν επρόκειτο για ένα αποκλειστικά αυστριακό φαινόμενο, ότι, δηλαδή, δεξιά λαϊκιστικά κόμματα βρισκόνταν ήδη σε άνοδο και σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες: Βέλγιο, Γαλλία, Ιταλία, Νορβηγία, Δανία, Ολλανδία και Ελβετία. Με τον Τύπο να ηγείται, ευτυχή που βρήκε έναν νέο σατανά να πολεμήσει, εξαπολύθηκε μια απίστευτη εκστρατεία δαιμονοποίησης που γρήγορα περιέλαβε το σύνολο των Αυστριακών, οι οποίοι θεωρήθηκαν συλλογικά υπεύθυνοι για την αναβίωση του «φασιστικού κινδύνου».¹⁶

Στο επεισόδιο αυτό έχουμε να κάνουμε με μια τυπική περίπτωση «αυτοξειδανίκευσης»: η καταδίκη, δηλαδή, των «κακών Αυστριακών» χρησίμευσε για τη συγκρότηση του «εμείς» των καλών δημοκρατών, των ηθικά άμεμπτων. Πρόκειται για έναν ιδιαίτερα διαστροφικό μηχανισμό, εφόσον επιτρέπει στους ανθρώπους να δείξουν τον ενάρετο χαρακτήρα τους μέσα από μια πράξη απόρριψης. Αποτελεί, επίσης, μια πολύ αποτελεσματική μέθοδο για την κινητοποίηση των παθών και τη δημιουργία ενότητας μεταξύ ανθρώπων που υιώθουν ότι διατηρούν τη συνείδησή τους «καθαρή» μέσα από την ίδια τη διαδικασία του αποκλεισμού άλλων. Αυτός είναι σίγουρα ένας από τους λόγους που εξηγεί τη σαγήνη της ηθικιστικής προσέγγισης και την ενίσχυση του ρόλου της στην πολιτική.

Λίγους μήνες αργότερα, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις αντι-

λήφθηκαν ότι οι «κυρώσεις» δεν ήταν εποικοδομητικές και ότι έπρεπε να βγουν από το αδιέξοδο χωρίς να εξευτελιστούν. Καθώς πάλι δεν ήταν σε θέση να προσεγγίσουν το ζήτημα πολιτικά, προχώρησαν σε ενέργειες στο χώρο της δικαιοσύνης και αποφάσισαν να ζητήσουν από τρεις «σοφούς» να ερευνήσουν τη φύση του Κόμματος της Ελευθερίας. Όταν αυτοί στο πόρισμά τους συμπέραναν ότι το κόμμα, «παρά την ύπαρξη ακραίων στοιχείων», δεν ήταν «νεοναζιστικό», αλλά «δεξιό λαϊκιστικό» και ότι δεν παραβίαζε δημοκρατικές αρχές, τα διμερή μέτρα καταργήθηκαν.¹⁷ Και οι δύο πλευρές, φυσικά, ισχυρίστηκαν ότι είχαν νικήσει. Το FPO διακήρυξε ότι η νομιμότητά του αναγνωρίστηκε, ενώ οι 14 δήλωσαν ότι η νέα κυβερνητική συμμαχία είχε χαλιναγωγηθεί χάρη στην αντίδρασή τους.

Το όλο επεισόδιο είχε φανερά αρνητικές συνέπειες για την Ε.Ε. Για παράδειγμα, ενόχλησε μικρές χώρες όπως η Δανία, που είχαν την αίσθηση ότι απέναντι σε μια πιο σημαντική χώρα η αντιμετώπιση θα ήταν διαφορετική. Και πράγματι, όπως μαρτυρεί η έλλειψη ευρωπαϊκής αντίδρασης στην πολύ πιο επικίνδυνη κυβέρνηση συνασπισμού του Berlusconi στην Ιταλία, με τη Λίγκα του Βορρά του Bossi και την Εθνική Συμμαχία του Fini, είχαν δίκιο. Πέραν τούτου, η στρατηγική της ηθικής καταγγελίας δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, δηλαδή την ανακοπή της ανόδου των δεξιών λαϊκιστικών κομμάτων. Αρκεί να εξετάσει κανείς τα υψηλά ποσοστά του Κόμματος της Προόδου στη Νορβηγία τον Σεπτέμβριο του 2000 (14,6%), του Λαϊκού Κόμματος στη Δανία τον Νοέμβριο του 2001 (12%), της Λίστας Pim Fortuyn στην Ολλανδία τον Μάιο του 2002 (26%), για να μην αναφερθούμε στο 18% του Le Pen στον δεύτερο γύρο των προεδρικών εκλογών της 5ης Μαΐου 2002 στη Γαλλία.

Όσον αφορά δε την αποτελεσματικότητα της καραντίνας, η μεγάλη άνοδος του Vlaams Blok (VB) στις βελγικές εκλογές του Οκτωβρίου 2000 θα έπρεπε, ομοίως, να οδηγήσει σε επανεξέταση αυτής της στρατηγικής. Παρεμπιπτόντως, είχαν ήδη εκφραστεί σχετικές αμφιβολίες από τον Patrick Janssens, πρόεδρο του Φλαμανδικού Σοσιαλιστικού Κόμματος και έναν από τους ελάχιστους Βέλγους πολιτικούς που επέκριναν τα μέτρα εναντίον της αυστριακής κυβέρνησης. Σε μια συνέντευξη που δημοσιεύτηκε στην ημερήσια βελγική εφημερίδα *Le Soir* την 7η Φεβρουαρίου 2000, υποστήριξε ότι ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης του Vlaams Blok δεν ήταν, κατά την άποψή του, η δημιουργία μιας «ιεράς συμμαχίας» όλων των καλών δημοκρατών από τη δεξιά ως την αριστερή άκρη του πολιτικού φάσματος, αλλά, τουναντίον, η αναβίωση της αντιπαράθεσης μεταξύ αριστεράς και δεξιάς, έτσι ώστε οι ψηφοφόροι να έχουν να διαλέξουν ανάμεσα σε πραγματικές εναλλακτικές λύσεις, και να μην εκχωρείται στη λαϊκιστική δεξιά το μονοπώλιο της σύγκρουσης με την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων.

Η βελγική και η αυστριακή περίπτωση τυχαίνει να εμφανίζουν προφανείς ομοιότητες. Όπως στην Αυστρία, όπου ο μεγάλος συνασπισμός ανάμεσα στο SPO και το OVP επέτρεψε στο FPÖ να αναδειχθεί ως η μόνη πραγματική εναλλακτική δύναμη απέναντι στο «σύστημα», έτσι και στην Αμβέρσα, το προπύργιο της δύναμης του VB (όπου το ποσοστό του ανήλθε στο 33% στις τελευταίες εκλογές), μια συμμαχία ανάμεσα στους σοσιαλιστές και τους χριστιανοδημοκράτες διατηρούσε για αρκετές δεκαετίες το μονοπώλιο της πολιτικής εξουσίας. Συνέπεια της καραντίνας υπήρξε φυσικά η ενίσχυση της εικόνας του VB ως «εκτός του συστήματος» και, κατ' επέκτασιν, η μεγάλη του απήχηση.¹⁸

Πίσω στην πολιτική!

Ανακεφαλαιώνω τα κύρια σημεία της θέσης μου. Πρέπει πρώτα να τονίσω ότι σκοπός μου δεν ήταν να προβώ σε μια εξαντλητική εξήγηση του φαινομένου του δεξιού λαϊκισμού, αλλά απλώς να προβάλλω μια όψη του που συνήθως παραβλέπεται στη βιβλιογραφία γύρω από αυτό το θέμα. Γνώμη μου λοιπόν είναι ότι συνήθως αγνοείται μια κρίσιμη διάσταση που συνετέλεσε στις πρόσφατες επιτυχίες των δεξιών λαϊκιστικών κομμάτων. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι οι περισσότερες μελέτες διέπονται από ένα ορθολογιστικό θεωρητικό πλαίσιο που τις εμποδίζει να συλλάβουν τον ιδιαίζοντα χαρακτήρα του πολιτικού. Τείνουν να υιοθετούν προσεγγίσεις που εμπνέονται από ένα οικονομικό ή ηθικό πλαίσιο, το οποίο δεν τους επιτρέπει να αναγνωρίσουν το ανεξάλειπτο του ανταγωνισμού και τον κύριο ρόλο που διαδραματίζουν τα πάθη στη διαμόρφωση των συλλογικών πολιτικών ταυτοτήτων. Μολονότι αυτή η παραγνώριση του πολιτικού στην ανταγωνιστική του διάσταση υπήρξε ανέκαθεν ένα από τα κύρια ελαττώματα της φιλελεύθερης προσέγγισης, τα τελευταία χρόνια το πρόβλημα αυτό επιδεινώθηκε με τις θεωρίες περί «τέλους του συγκρουσιακού μοντέλου πολιτικής». Στην παρούσα πολιτική συγκυρία, όπου η μετατόπιση προς το κέντρο των πρώην σοσιαλιστικών κομμάτων έχει οδηγήσει στην άμβλυση των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ αριστεράς και δεξιάς, η διαίρεση ανάμεσα σε εμάς και αυτούς, συστατικό στοιχείο της πολιτικής στη δημοκρατία, δεν μπορεί να αναδειχθεί μεταξύ των παραδοσιακών δημοκρατικών κομμάτων. Όπως προσπάθησα να δείξω, αυτό δημιούργησε ένα κενό που καταλαμβάνεται για την ώρα από δεξιούς λαϊκιστές δημαγωγούς. Οι τελευταί-

οι, συναρθρώνοντας πληθώρα φόβων και αισθημάτων δυσαρέσκειας μπόρεσαν να διαμορφώσουν μια νέα εκδοχή της αντίθεσης εμείς-αυτοί μέσα από έναν λαϊκιστικό λόγο στον οποίο «ο λαός» συγκροτείται βάσει μιας αλυσίδας ισοδυναμίας όλων αυτών που, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, παρουσιάζονται σαν θύματα καταπίεσης του «πλέγματος εξουσίας», ενός πλέγματος που συναποτελούν οι πολιτικές ολιγαρχίες, η γραφειοκρατία και οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Το πρόβλημα στο σημείο αυτό δεν είναι η αναφορά στον «λαό». Στην πραγματικότητα, είναι ανάγκη να προβάλλουμε ξανά τη δημοκρατική διάσταση της φιλελεύθερης δημοκρατίας, και προς τούτο απαιτείται η επανενεργοποίηση της έννοιας της λαϊκής κυριαρχίας. Το πρόβλημα, ως εκ τούτου, δεν έγκειται στην αναφορά στον λαό, αλλά στον τρόπο κατασκευής αυτού του λαού. Το στοιχείο που καθιστά «δεξιό» τον προκείμενο λαϊκιστικό λόγο είναι ο έντονα ξενοφοβικός του χαρακτήρας, καθώς και το γεγονός ότι σε όλες τις περιπτώσεις παρουσιάζει τους μετανάστες σαν απειλή για την ταυτότητα του «λαού», ενώ θεωρεί ότι η πολυπολιτισμικότητα επιβάλλεται από τις ολιγαρχίες ενάντια στη λαϊκή θέληση. Στις περισσότερες περιπτώσεις, ο λαϊκισμός αυτός εμπεριέχει ακόμη ένα στοιχείο έντονης αντίθεσης στην Ε.Ε., και η ευρωπαϊκή ενοποίηση ταυτίζεται με την αυταρχική στρατηγική των ολιγαρχιών.¹⁹

Δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς ότι, εδώ και αρκετές δεκαετίες, επήλθαν σημαντικές αλλαγές στις ευρωπαϊκές χώρες χωρίς, στην πραγματικότητα, να ζητηθεί η γνώμη του λαού σχετικά με πιθανές εναλλακτικές δυνατότητες. Δεν προκαλεί έκπληξη, συνεπώς, ότι υπάρχει ένα αίσθημα δυσαρέσκειας μεταξύ όλων εκείνων που δεν έχουν ωφεληθεί από τις αλλαγές αυτές ή που αισθάνονται ότι θέτουν σε κίνδυνο τις προοπτικές του μέλλοντός τους. Όσο τα παραδοσιακά κόμ-

ματα αρνούνται να εγκύψουν σε αυτά τα θέματα, με τον ισχυρισμό ότι οι εξελίξεις αυτές είναι νομοτελειακές και ότι δεν υπάρχει εναλλακτική επιλογή απέναντι στο νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα παγκοσμιοποίησης, είναι πιθανή η συνέχιση της ανόδου των δεξιών λαϊκιστικών κομμάτων. Σίγουρα, πάντως, η ηθική καταδίκη δεν πρόκειται να τα κάνει να εξαφανιστούν, αν δεν φέρει κιόλας το αντίθετο αποτέλεσμα.

Ενδέχεται, φυσικά, η απήχησή τους να μειωθεί με τη συμμετοχή τους στην κυβέρνηση, καθώς συχνά συμβαίνει να ευδοκιμούν μόνον όσο παραμένουν στην αντιπολίτευση. Ας ελπίσουμε ότι αυτή θα είναι η μοίρα του FPÖ στην Αυστρία, το οποίο δυσκολεύεται πλέον να κρατήσει τις ψήφους του στην εργατική τάξη. Όσο καιρό βρίσκονταν στην αντιπολίτευση, πετύχαιναν –χάρη σε μια επιδέξια ρητορεία που πάντρευε νεοφιλελεύθερα με ξενοφοβικά μοτίβα– να προσελκύουν ομάδες αντιτιθέμενων συμφερόντων, τώρα όμως που είναι στην εξουσία αναγκάστηκαν να δείξουν το πραγματικό τους πρόσωπο και υποστήριξαν πολιτικές που απομάκρυναν τον λαό. Γι' αυτό και έχασαν έδαφος σε όλες τις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης αφότου έγιναν μέλη του κυβερνητικού συνασπισμού (Styria τον Οκτώβριο του 2000, Bürgerland τον Δεκέμβριο του 2000 και Βιέννη τον Μάρτιο του 2001).

Τα προβλήματα που οδήγησαν στην ανάδυση του δεξιού λαϊκισμού δεν θα εκλείψουν, ωστόσο, αν δεν επέλθει μια βαθιά αλλαγή στην πολιτική λειτουργία της δημοκρατίας. Αν δεν καταβληθεί μια σοβαρή προσπάθεια να αντιμετωπιστεί το έλλειμμα δημοκρατίας που χαρακτηρίζει τη «μεταπολιτική» εποχή της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας και δεν καταπολεμηθεί η όξυνση των ανισοτήτων που αυτή δημιούργησε, οι διάφορες μορφές δυσσάρεσκειας θα διαιωνιστούν. Και υπάρχει επίσης ο κίνδυνος να λάβουν πιο βίαιες μορφές.

Αλλά δεν θέλω να είμαι υπερβολικά απαισιόδοξη. Για την ώρα, ο δεξιός λαϊκισμός βρίσκεται φανερά σε άνοδο, έχουν εμφανιστεί, όμως, και ορισμένα θετικά σημάδια ότι τα πράγματα αλλάζουν στην αριστερά. Η πρόσφατη εξέλιξη του κινήματος «κατά της παγκοσμιοποίησης» αποτελεί κατά τα φαινόμενα ένδειξη ότι, μετά από μια «αρνητική» φάση κατά την οποία περιορίστηκε στην κριτική θεσμών όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, καταβάλλονται τώρα σοβαρές προσπάθειες για την οικοδόμηση μιας θετικής εναλλακτικής πρότασης απέναντι στη νεοφιλελεύθερη τάξη πραγμάτων, γεγονός ιδιαίτερα ελπιδοφόρο. Η επιτυχία των δύο Κοινωνικών Φόρουμ στο Πόρτο Αλέγκρε φανερώνει ότι το αναδυόμενο κίνημα δεν στοχεύει σε αυτό που ορισμένοι βλέπουν ως μάλλον μάταια απόρριψη μιας υποτίθεται «ουδέτερης» διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, αλλά στην κριτική του νεοφιλελεύθερου χαρακτήρα της και στον αγώνα για μια άλλη παγκοσμιοποίηση που θα διαπνέεται από ένα διαφορετικό πολιτικό πρόγραμμα. Ο μόνος τρόπος να συμβάλει κανείς στη διατύπωση μιας λυσιτελούς πολιτικής απάντησης στην πρόκληση του δεξιού λαϊκισμού είναι με το να επικεντρώσει τις προσπάθειές του στην εκπόνηση ενός τέτοιου προγράμματος και με το να οραματίζεται έναν άλλο κόσμο, όπου θα περιοριστούν δραστηρικά οι ανισότητες, θα αντιμετωπιστούν οι ανησυχίες των πιο εύάλωτων ομάδων, και δεν θα προτάσσεται αποκλειστικά η ευημερία των μεσαίων τάξεων.